

Оглядове досьє

щодо приведення положень процесуального законодавства у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024 у контексті законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024 щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини» (реєстр. № 11508 від 21.08.2024), з урахуванням закордонного досвіду механізмів правового регулювання*

Анотація. В Оглядовому досьє розглянуто проблемні питання щодо приведення положень процесуального законодавства у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024 у контексті законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024 щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини» (реєстр. № 11508 від 21.08.2024), а також доктринальні, нормативні, правозастосовні підходи й науково-правові позиції стосовно використання в юрисдикційній практиці процедури перегляду судових рішень із підстав встановлення Європейським судом з прав людини порушення Європейської конвенції з прав людини.

Ключові слова: право на судовий захист, перегляд судових рішень за виключними обставинами, поновлення процесуального строку.

I. Основна частина

Предметом цього Огляду є аналітична добірка науково-правових, правозастосовних підходів і позицій на основі відповідних наукових, публіцистичних, нормативно-правових джерел щодо проблемних аспектів використання процесуальних механізмів перегляду національних судових рішень із підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана державою, зокрема Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), порушення державою міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи національним судом у контексті проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024 щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини» (реєстр. № 11508 від 21.08.2024)¹ (далі – Проект), а також закордонного досвіду щодо правового регулювання таких механізмів.

Проект розроблений, як зазначено в пояснювальній записці до нього, з метою приведення положень процесуального законодавства у відповідність до

¹ Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024 щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини» (реєстр. № 11508 від 21.08.2024). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44759>

Рішення Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024² (далі – Рішення КСУ № 1-р(П)/2024). У зв'язку з цим Проектом пропонується внести зміни до частини третьої статті 321 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), якими передбачити можливість поновлення строків для перегляду судового рішення за виключними обставинами у зв'язку з рішенням ЄСПЛ, яке набуло статусу остаточного, після спливу десяти років із дня набрання таким судовим рішенням законної сили. Аналогічні зміни запропоновано внести також до частини третьої статті 424 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та частини третьої статті 363 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України).

Рішенням КСУ № 1-р(П)/2024 визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), пункт 2 частини другої, частину третю статті 321 ГПК України в тім, що вони унеможливають: 1) подання заяв про перегляд судового рішення у зв'язку з ухваленням ЄСПЛ рішення після десяти років із дня набрання законної сили рішенням національного суду; 2) поновлення строку судом на подання заяви про перегляд рішення національного суду (пункт 1 резолютивної частини). Водночас Суд ухвалив, що ці положення, визнані неконституційними в зазначеному аспекті, утрачають чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення (пункт 2 резолютивної частини). Відтермінування втрати чинності вказаними приписами було встановлено Конституційним Судом України з тих підстав, що Верховній Раді України потрібен достатній строк для внесення змін до ГПК України (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини).

Фактичні підстави звернення до Конституційного Суду України з конституційною скаргою Приватного підприємства «Генеральний будівельний менеджмент» про відповідність Конституції України (конституційність) пункту 2 частини другої, частини третьої статті 321 ГПК України полягали у відмові Великої Палати Верховного Суду ухвалою від 14 грудня 2022 року на підставі зазначених приписів статті 321 Кодексу у відкритті провадження за заявою Підприємства про перегляд судових рішень, винесених судами щодо нього раніше, у зв'язку з ухваленням ЄСПЛ рішення у справі «Генеральний будівельний менеджмент» проти України» від 22 вересня 2022 року³.

Вирішуючи питання, Конституційний Суд України виходив із таких **положень Конституції України** щодо забезпечення гарантій права на справедливий суд: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним

² Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Приватного підприємства „Генеральний будівельний менеджмент“ про відповідність Конституції України (конституційність) пункту 2 частини другої, частини третьої статті 321 Господарського процесуального кодексу України (щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини) від 14.02.2024 р. № 1-р(П)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-24#Text>

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Генеральний будівельний менеджмент» проти України» / Generalnyu Budivelnnyu Menedzhment v. Ukraine від 22.09.2022 (Заява № 11925/09). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i28#Text

обов'язком держави (частина друга статті 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу, закони приймаються на її основі і повинні відповідати їй (частини перша, друга статті 8); чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (частина перша статті 9); права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частини перша, п'ята статті 55). Однією з таких міжнародних судових установ є ЄСПЛ.

Слушно додати, що гарантований статтею 55 Конституції України обсяг судового захисту включає також право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина друга); право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом (частина четверта); право на судовий захист не може бути обмеженим (стаття 64 Конституції України). Конституційні права гарантуються і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав (частини друга, третя статті 22 Конституції України). Згідно з частиною першою статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини, їх гарантії (пункт 1); судочинство (пункт 14).

Юридичні позиції Конституційного Суду України щодо гарантій права на судовий захист та верховенства права сформульовані також у відповідних його рішеннях, зокрема:

від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 : «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (перше речення абзацу десятого пункту 9 мотивувальної частини);

від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004: «конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних» (абзац перший пункту 5 мотивувальної частини);

від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023: «додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) є надважливим для забезпечення поваги до суду, його рішень та дієвості всієї системи правосуддя в державі, керованій правовладдям» (абзац перший підпункту 7.7. пункту 7 мотивувальної частини);

від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022: «Приписи статті 8, частини першої статті 55 Конституції України зобов'язують державу гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист. Законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію» (перше, друге речення абзацу

шостого пункту 2 мотивувальної частини); право на судовий захист гарантовано частиною першою статті 55 Конституції України і охоплює не лише право на звернення до суду, а й можливість реалізації цього права без обмежень чи перепон (підпункт 2.2. пункту 2 мотивувальної частини); його зміст слід визначати, серед іншого, з урахуванням змісту права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції та витлумаченого Європейським судом із прав людини» (підпункт 2.2.1. підпункту 2.2. пункту 2 мотивувальної частини);

від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023: «з принципу „верховенства права“ (правовладдя) та вимоги утвердження і забезпечення права особи на судовий захист, що його як загальне право визначено в частині першій статті 55 Конституції України, <...> впливає обов’язок держави в особі органу законодавчої влади запровадити юридичний механізм реалізації права особи на судовий захист, зокрема в ділянці судового захисту прав і свобод особи у сфері відносин за публічним правом. Такий юридичний механізм має забезпечувати дієвість права особи на судовий захист, що виявляється в запровадженні законом процесуальних можливостей для реального захисту та поновлення порушених прав і свобод особи, особливо в ситуації, коли це порушення спричинено рішеннями, діями або бездіяльністю органів публічної влади, їх посадових і службових осіб» (абзац третій підпункту 4.2. пункту 4 мотивувальної частини).

Європейська конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція), що ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР⁴, статтею 6 гарантує право на справедливий суд. У правозастосовній практиці ЄСПЛ критерії цього права набули змісту керівних принципів та загальних стандартів захисту прав людини. Так, у Практичному посібнику із застосування статті 6⁵ ЄКПЛ зазначається, зокрема, що «обґрунтованість скарги заявника залежить, насправді, не лише від змісту відповідного цивільного права, як зазначено у національному законодавстві, а й від існування процесуальних норм, що запобігають чи обмежують подання потенційних заяв до суду» (п. 14); конституційні спори також можуть входити до сфери дії статті 6, якщо конституційні провадження мають істотний вплив на результат спору (стосовно «цивільного» права) у судах загальної юрисдикції (п. 27). При тому, що за загальним правилом стаття 6 не застосовується до проваджень стосовно повторного відкриття справ, що були закриті остаточним рішенням (*Sablon v. Belgium* (Саблон проти Бельгії), § 86), і теж саме стосується заяв щодо відновлення проваджень, в яких Суд визнав порушення Конвенції (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland (no. 2)* (Об’єднання проти промислового тваринництва проти Швейцарії (№ 2)) § 24), однак, існує виняток, коли процедура, що в національному законодавстві називається заявою про відновлення провадження, була єдиним способом врегулювати предмет цивільного спору, і, таким чином, результат провадження був істотним для

⁴ Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з протоколами до неї, ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

⁵ Посібник зі статті 6 - Право на справедливий суд (цивільна частина) : European Court of Human Rights, 2013. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr

«цивільних прав і зобов'язань» заявника (Melis v. Greece (Меліс проти Греції), §§ 19-20) (п. 36). Право на справедливий суд включає право на доступ до суду, а також наявність ефективного судового захисту. На практиці це означає, що: особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує її права»; правила, які регламентують етапи і терміни подачі заяви на судовий розгляд, спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і відповідність нормам, а саме, принципу правової визначеності (п. 46). За певних обставин практичний та ефективний характер цього права може бути порушено існуванням процесуальних заборон, які унеможливають або обмежують можливість звернення до суду, зокрема процесуальні норми, що позбавляють суб'єктів права можливості звертатися до суду (п. 47). Застосовані процесуальні обмеження не можуть обмежувати чи зменшувати право доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права (п. 50).

Згідно зі статтею 13 ЄКПЛ держави-учасниці зобов'язані забезпечити гарантії права на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження, а відповідно до статті 46 – виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-яких справах, в яких вони є сторонами.

У *Рекомендації № R(2000)2 Комітету міністрів РЄ* державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 19 січня 2000 року⁶ зазначено, що у виняткових випадках повторний розгляд справи або поновлення провадження є найбільш ефективним, якщо не єдиним засобом досягнення *restitutio in integrum*, тому Комітет закликає Договірні Сторони до перегляду своїх національних правових систем з метою забезпечення адекватних можливостей повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження, у випадках, коли Суд визнав порушення Конвенції.

*Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»*⁷ встановлено принцип обов'язковості виконання Україною рішень ЄСПЛ (частина перша статті 2) та визначено додаткові заходи індивідуального характеру, що вживаються для забезпечення відновлення порушених прав Стягувача і включають, зокрема, відновлення попереднього юридичного стану, який він мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*), у тому числі шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі (пункт «а» частини другої, пункт «а» частини третьої статті 10).

Практика Великої Палати Верховного Суду щодо перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом

⁶ Рекомендація N R(2000)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 19 січня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text

⁷ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

(відповідно до пункту 2 частини третьої статті 320 ГПК України) засвідчує застосування процедури перегляду в порядку виконання рішення ЄСПЛ рішень національних судів через 10 років після набрання ними законної сили: *Aviakompaniya A.T.I., ZAT v. Ukraine* (ухвала ВП ВС, 12.03.2018, справа № 10/360-15/414); *Kotenko And Others v. Ukraine* (постанова ВП ВС, 08.09.2020, справа № 2-1606/07); *Kotlyar v. Ukraine* (ухвала ВП ВС, 31.08.2023, справа № 2a-2004/09/2670); *Goryaynova v. Ukraine* (постанова ВП ВС, 07.07.2021, справа № 2-a-256/08); *Shkirya v. Ukraine* (ухвала ВП ВС, 11.08.2022, справа № 2-a-11256/09); *Zhvavyu v. Ukraine* (постанова ВП ВС, 23.11.2022, справа № 2318/1249/2012); *Shevchuk v. Ukraine* (ухвала ВП ВС, 22.03.2023, справа № 2-215/2006)⁸.

Разом із цим, *практика ЄСПЛ щодо України* вказує на актуальність забезпечення належного правового регулювання процедури відновлення судового провадження в Україні, зокрема у світлі рішень: «Бочан проти України (№ 2)» та «Яременко проти України (№ 2)», «Шабельник проти України (№ 2)», в яких було встановлено порушення Україною положень ЄКПЛ під час перегляду Верховним Судом України справ заявників на підставі попередніх рішень ЄСПЛ у їхніх справах⁹.

Доктринальні засади досліджуваної правової проблеми. Юридична конструкція перегляду судового рішення, що набрало законної сили, або повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження, виходить із принципу відновлення попереднього юридичного стану особи, який існував до порушення (**restitutio in integrum**), що у зобов'язальному праві набув доктринального змісту¹⁰. Водночас загальноновизнаною складовою верховенства права на доктринальному рівні є принцип «**res judicata**» (*лат.*: *res judicata pro veritate habetur!* – судові рішення слід визначати за істину), що означає остаточність рішення суду, яке набрало законної сил і не може бути переглянуте¹¹. Цей принцип закріплений у статті 44 ЄКПЛ. Необхідністю установа балансу між цими доктринальними підходами в певних правових ситуаціях щодо захисту прав людини обумовлена визначена в процесуальному законодавстві України природа «**виключності**»¹² перегляду судового рішення з відповідних підстав (зокрема, частина перша статті 320 ГПК України).

⁸ Практика ВП ВС: перегляд судових рішень за виключними обставинами : Верховний Суд. URL: [04_07_2019_praktyka_vp_vs](https://www.pjs.gov.ua/ua/04_07_2019_praktyka_vp_vs)

⁹ Механізми взаємодії з Європейським судом з прав людини: перегляд судових рішень після встановлення порушення Європейським судом з прав людини. URL: <https://rm.coe.int/handouts-mechanisms-kushnir-final/16809b8475>

¹⁰ EXPLANATORY MEMORANDUM to Draft Recommendation No. R (2000). Steering Committee for Human Rights. Report of the 47th meeting (Strasbourg, 30 November - 3 December 1999) CM(99)173. URL: <https://rm.coe.int/09000016804e16da>

¹¹ Принцип *res judicata* у практиці ЄСПЛ: ключові рішення. URL: <https://www.echr.com.ua/princip-res-judicata-u-praktici-yespl-klyuchovi-rishennya/>; МІРИЛО ПРАВОВЛАДДЯ : ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ), CDL-AD(2016)007. Ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 року) (с. 24). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)

¹² У праві зустрічається інтерпретація «виключності» як «екстраординарного порядку»: *Справа Бочан* (п. 46, 47). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a43#Text; *Pilkov Kostiantyn. REOPENING CASES FOLLOWING JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: ROOM FOR A EUROPEAN CONSENSUS?* URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1669984063.pdf

Конституційний Суд України у своєму Рішенні № 1-р(П)/2024 робить висновок, що унормування в ГПК України відносин щодо перегляду судових рішень у зв'язку з ухваленням ЄСПЛ рішення, в якому встановлено порушення Конвенції, здійснено для розвитку та конкретизації приписів Конституції України, передусім частини першої статті 9, частини п'ятої статті 55, та з урахуванням вимоги юридичної визначеності в аспекті такого складника, як принцип остаточності судових рішень (*res judicata*) (п. 4.4. мотивувальної частини).

Закордонний досвід застосування механізмів відновлення провадження та перегляду національних судових рішень після встановлення ЄСПЛ порушення Конвенції є предметом вивчення Департаменту з питань виконання рішень ЄСПЛ¹³.

Порівняльний аналіз національного законодавства і практики тридцяти восьми держав-членів Ради Європи показує, що багато держав запровадили національні механізми, які передбачають можливість звернутися за переглядом цивільних справ, провадження в яких завершено згідно із судовим рішенням, яке набуло статусу остаточного, на підставі встановлення ЄСПЛ порушення Конвенції. У таких державах національне процесуальне законодавство чітко передбачає можливість для заявника, на користь якого було постановлено рішення Суду, клопотати про перегляд цивільної справи на підставі встановлення порушення ЄСПЛ або іншим міжнародним судом, наприклад в *Албанії, Андоррі, Хорватії, Чехії, Естонії, Грузії, Німеччині, Латвії, Литві, Молдові, Чорногорії, Норвегії, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччині, Швейцарії, Туреччині*. В усіх цих державах заяви щодо перегляду справи подаються до суду, хоча судова інстанція перегляду залежить від конкретної держави-члена. У деяких державах такі заяви подаються до найвищої судової інстанції – Верховного Суду (приміром, *Албанія, Естонія, Литва*) або Конституційного суду (*Чехія*). В інших державах скарга подається до суду, чие рішення оскаржується (*Хорватія*). Зазвичай перегляд не є автоматичним та обумовлюється критеріями прийнятності, такими як строк подання скарги, процесуальний статус заявника та обґрунтованість скарги (*Албанія, Грузія, Чорногорія, Туреччина*). Деякі положення внутрішнього законодавства передбачають дотримання інших вимог, наприклад: продовження існування тяжких наслідків порушення (Румунія); відшкодування не виправило порушення (*Словаччина*); відшкодування не може бути здійснено жодними іншими засобами (*Естонія*). У ряді інших держав чинним законодавством чітко не передбачено перегляд цивільних справ на підставі встановлення ЄСПЛ порушення Конвенції (*Австрія, Бельгія, Греція, Італія, Ірландія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Польща, Словенія, Франція, Угорщина, Швеція, Велика Британія*). Однак, у деяких із цих держав заявники в такій ситуації можуть ініціювати перегляд справи відповідно до порядку

¹³ Round table on "Reopening of proceedings following a judgment of the European Court of Human Rights". URL: <https://www.coe.int/uk/web/execution/reopening-of-proceedings>; REOPENING OF DOMESTIC JUDICIAL PROCEEDINGS FOLLOWING THE EUROPEAN COURT'S JUDGMENTS. URL: <https://rm.coe.int/tfs-reopening-en/1680a8a486>

перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами або допущеними процесуальними помилками (наприклад, у Франції, Нідерландах і Польщі)¹⁴.

До законодавства Боснії та Герцеговини відповідний механізм включений з 2009 року, ним передбачено можливість звернення протягом 30 днів (у 2013 році подовжено до 90 днів) з дня, коли рішення ЄСПЛ набрало законної сили, до суду першої інстанції, який прийняв рішення, яким порушено відповідне право людини, з метою внесення змін до оскаржуваного рішення. У новому провадженні суд керуватиметься правовими позиціями, викладеними в остаточному рішенні ЄСПЛ, яким встановлено порушення.

В Естонії як у цивільному, так і в адміністративному судочинстві відповідні петиції мають бути подані протягом 6 місяців після рішення ЄСПЛ до Верховного Суду, який спочатку вирішує, чи прийняти петицію, а потім або відхиляє петицію, або скасовує попередні рішення та повертає справу на новий розгляд, або виносить нове рішення чи постанову у справі.

У Словаччині відповідно до статті 230 § 1 Цивільного процесуального кодексу сторона провадження може оскаржити остаточне рішення, подавши клопотання про поновлення провадження, якщо існує рішення, винесене ЄСПЛ, в якому він установив порушення, протягом трьох місяців із дня, коли особа, яка пропонує поновлення, дізналася про причину поновлення або з дня, коли він/вона могла його подати¹⁵.

У Фінляндії відповідну скаргу можна подати протягом шести місяців із дати, коли було винесено остаточне рішення відповідного наглядового органу, уповноваженого наглядати за виконанням міжнародних зобов'язань у галузі прав людини, якщо він помітив процедурну помилку під час розгляду справи. ЄСПЛ конкретно не згадується в положеннях закону, але вважається таким органом, серед інших¹⁶.

Щодо приведення положень процесуального законодавства у відповідність до Рішення Конституційного Суду України № 1-р(П)/2024 у контексті Проекту. На підставі представленого вище огляду для вирішення питання щодо належного врегулювання юридичного механізму перегляду/повторного відкриття справ після рішень ЄСПЛ про визнання порушення, слід виходити з концепту додержання балансу між 1) принципом юридичної визначеності в контексті «res judicata» – щодо утвердження юридичної сили остаточного судового рішення і неможливості його перегляду, 2) принципом «restitutio in integrum» – відновлення порушених прав, що встановлено наднаціональним юрисдикційним органом, шляхом перегляду судових рішень за виключними обставинами, а також 3) гарантіями забезпечення права на судовий захист у контексті доступу до відповідних юрисдикційних

¹⁴ Справа «Бочан проти України (№ 2)» (Заява № 22251/08) (пп. 26, 27) : Рішення ЄСПЛ від 05.02.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a43#Text

¹⁵ Compilation of written contributions on the provision in the domestic legal order for re-examination or reopening of cases following judgments of the Court (DH-GDR(2015)002) : STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS. COMMITTEE OF EXPERTS ON THE REFORM OF THE COURT. Strasbourg, 21 mai 2015. URL: <https://www.ledaritaconnado.it/wp-content/uploads/DH-GDR2015002.pdf>

¹⁶ Reopening of civil proceedings; experience of Finland. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805921ca>

механізмів (без технічних бар'єрів/перешкод відповідно до зобов'язань держави, взятих на себе в рамках визнання обсягу юрисдикції наднаціонального органу).

Оскільки для вирішення цього питання Проектом пропонується частину третю статті 321 ГПК України, якою встановлено загальне правило про неможливість поновлення строків, визначених у частині другій цієї статті (як присічних/крайніх для перегляду у зв'язку з набуттям остаточності судовими рішеннями, що набрали законної сили – «*res judicata*»), викласти у новій редакції, згідно з якою передбачити виняток із цього загального правила для випадку, передбаченого абзацом другим цієї частини щодо «перегляду судового рішення за виключними обставинами у зв'язку з рішенням Європейського суду з прав людини, яке набуло статусу остаточного, після спливу десяти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили за умови, що заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами подана в строк», встановлений ГПК України для таких випадків, вважаємо за доцільне зазначити наступне. По-перше, такий підхід може звузити обсяг судового захисту, гарантований статтею 55 Конституції України, в частині забезпечення належних гарантій захисту в міжнародних судових установах чи відповідних органах міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (окрім ЄСПЛ). По-друге, зі встановленням винятку для перегляду справ за винятковими обставинами у пропонованому формулюванні нової редакції частини третьої статті 321 ГПК України, юридично невизначеним залишається питання про законодавче охоплення випадків, визначених у пункті 2 частини другої цієї статті, що визнані неконституційними в аспекті, зазначеному Конституційним Судом України. По-третє, викладення в новій редакції нормативних приписів, що визнані Конституційним Судом України неконституційними, зі збереженням їх порядкової нумерації, з погляду правової визначеності правозастосування в судовій практиці не відповідає юридичній техніці. Аналогічні застереження відповідною мірою стосуються пропонованих Проектом змін до інших процесуальних актів.

II. Узагальнення позицій.

Представлена в аналітичному огляді добірка науково-правових, нормативних, експертних джерел щодо проблемних аспектів використання процесуальних механізмів перегляду національних судових рішень з підстав встановлення міжнародною судовою установою (а саме – ЄСПЛ), юрисдикція якої визнана державою, порушення останньою міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи національним судом, дає можливість визначити високий ступінь актуальності цього питання як на рівні правозастосовної та правотлумачної практики ЄСПЛ, так і на рівні національного правового регулювання низки держав-членів Ради Європи.

Юридичні механізми перегляду судового рішення, що набрало законної сили, або повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження, ґрунтуються на балансі таких визнаних у міжнародному праві принципів верховенства права, як «*res judicata*», що означає остаточність рішення суду, яке

набрало законної сил, та «*restitutio in integrum*» – відновлення попереднього юридичного стану особи, який існував до порушення, що обумовлює їх (механізмів) правову природу як виключних, екстраординарних засобів.

Ці принципи отримали закріплення в ЄКПЛ, практиці ЄСПЛ, відповідних документах органів Ради Європи та знайшли втілення у законодавчих конструкціях на національному рівні держав-членів з урахуванням їх правових традицій, практики правового регулювання та правозастосування.

Порівняльний аналіз законодавчої практики держав-членів Ради Європи засвідчує різні підходи: низка держав запровадила національні механізми перегляду справ, завершених судовим рішенням, яке набуло статусу остаточного, на підставі встановлення ЄСПЛ порушення Конвенції, втім, у значній частині інших держав такі процесуальні засоби відсутні через безумовність «*res judicata*». У деяких державах відповідний перегляд доступний у зв'язку з нововиявленими обставинами або допущеними процесуальними помилками. Водночас у державах, що включили такі механізми до свого законодавства відносно недавно, спостерігається тенденція до збільшення строків для подання заяви/клопотання/петиції про перегляд/поновлення провадження у справі з моменту набрання рішенням ЄСПЛ остаточності (див. Додаток).

У процесуальному законодавстві України такі механізми відповідно до існуючих у міжнародному праві підходів включені до гарантій судового захисту наднаціонального рівня, що встановлено Конституцією України, із визнанням їх виключної природи. Порядок здійснення судочинства встановлюється законом, однак відповідні механізми забезпечення права на судовий захист, у тому числі звернення до суду, не можуть чинити процесуальних/технічних перешкод для його реалізації, що має наслідком нівелювання самої суті права і що також не може бути виправданим можливими обмеженнями, обумовленими або дозволеними відповідними міжнародними стандартами, обов'язковість яких визнала для себе держава шляхом підписання відповідних міжнародних зобов'язань щодо дотримання прав людини. Обсяг права на судовий захист, гарантований на конституційному рівні відповідно до визнаних державою міжнародних стандартів та зобов'язань, не може бути звуженим процесуальними/технічними бар'єрами чи перешкодами.

Розроблений у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України № 1-р(П)/2024 проект Закону (реєстр. № 11508 від 21.08.2024) передбачає комплексне внесення змін до процесуальних актів України (ГПК, ЦПК, КАС), якими уніфіковано, шляхом встановлення винятку, врегульовується питання поновлення строку для перегляду судового рішення за виключними обставинами у зв'язку з рішенням ЄСПЛ, яке набуло статусу остаточного, однак окремі питання, що потребують одночасного законодавчого врегулювання залишаються відкритими.

**Механізми перегляду або повторного відкриття справ
після рішень ЄСПЛ про визнання порушення
в національних правових системах держав-членів РЄ**

<p><i>Держави, національне процесуальне законодавство яких передбачає можливість перегляду справи на підставі встановлення порушення ЄСПЛ або іншим міжнародним судом</i></p>	<p><i>Держави, національне процесуальне законодавство яких не передбачає можливість перегляду справи на підставі встановлення порушення ЄСПЛ або іншим міжнародним судом</i></p>
<p>Албанія Андорра Боснія та Герцеговина Грузія Естонія Латвія Литва Молдова Німеччина Норвегія Португалія Румунія Сербія Словаччина Туреччина Фінляндія Хорватія Чорногорія Чехія Швейцарія</p>	<p>Австрія Бельгія Велика Британія Греція Італія Ірландія Іспанія Ліхтенштейн Люксембург Монако Нідерланди Польща Словенія Франція Угорщина Швеція</p>

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені у документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*